

200892

CONST. C. DICULESCU

VECHIMEA CREȘTINISMULUI

LA

ROMÂNII

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ARGUMENTUL FILOLOGIC

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI

1910.

CONST. C. DICULESCU

VECHIMEA CREȘTINISMULUI

LA

ROMÂNII

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ARGUMENTUL FILOLOGIC

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI

1910.

INTRODUCERE

1. În ce timp au fost creștinați Românii și care a fost limba cultului în prima epocă de existență a bisericii române sunt întrebări asupra cărora documentele tac sau nu vorbesc cu destulă precizie. Din fericire, deslegarea acestor chestiuni o dă critica filologică a terminologiei creștine din româna de azi. Ca în multe alte cazuri din domeniul istoriei și aici limba înlocuiește cu succes lipsa documentelor. Pentru a stabili datele istorice privitoare la originea creștinismului românesc, e necesar deci a studia mai întâi înrăurirea exercitată de noua religie asupra formării limbei române. Metoda ce vom urma în tratarea materiei diferă de aceea a studiilor de până acum asupra aceleiași chestiuni ¹⁾. Câteva explicări nouă și unele etimologii originale, în deosebi ale cuvintelor *sâmbătă*, *crăciun*, *bobotează*, *ciurică*, *strană*, *ademenire* etc. deosibesc deasemenea studiul prezent de similarele de până acum.

¹⁾ G. Chițu, *Cuvintele creștine în limba română*, trei articole publicate în *Columna lui Traian*, anul X (1882), pag. 452—459, 607—611 și anul XI, pag. 82—88. Studiul nu e terminat și printre scăderile părții publicate sunt și unele etimologii greșite, precum *Rusalii* derivat din lat. *Rosalia*, pe când de fapt e bizantinul Ρουσάλια or slavul *Rusalije*. Latinul *Rosalia* ar fi dat în românește *Rusae*, etc.

Lazăr Șăineanu, *Terminologia creștină la Români în Incercare asupra semaseologiei române*, pag. 28—64. Acest studiu coprinde și numele lunilor precum: *Florar*, *Mărțișor* etc. care însă nu fac parte din înrăurirea creștinismului asupra limbei române. Nu-i lipsesc nici erori elementare, astfel cuvântului *săptămână* i se contestă vechimea din cauza neprefacerii lui *s* în *ș*—deși e știut că aceasta se întâmplă numai atunci când *s* e urmat de *ș* accentuat: *septem* > *șapte*, *sessus* > *șes* etc. !

ABREVIAȚIUNI

Cat. = catalan

cp. = compară

eng. = engadin

fr. = francez

gr. = grecesc

germ. = german

it. = italian

lat. = latin

port. = portughez

prov. = provençal

sp. = spaniol

vfr. = vechiu francez

vsl. = vechiu slav.

Înrăurirea creștinismului asupra formărei limbei române.

2. Printre factorii cari au contribuit la formarea limbei române un loc însemnat îl ocupă creștinismul, căci revoluția produsă de el în simțirea, cugetarea și felul de a viețui al omului a trebuit să se resfrângă și asupra limbei. Intr'un mod sau altul, efectele acestei înrăuriri s'au resimțit asupra tuturor limbilor popoarelor creștine, precum greacă, gotică ¹⁾, germană ²⁾, slavă ³⁾ etc.

Româna, în prima linie, datorește creștinismului un strat considerabil de cuvinte pe cari latina clasică sau nu le posedă, sau le cunoștea sub altă formă or cu alt înțeles. Unele din aceste cuvinte se referă la noțiuni religioase și bisericești familiare poporului, altele desemnează feluritele subîmpărțiri ale anului bisericesc și în fine câteva au eșit din sfera limbei religioase devenind vorbe comune prin schimbarea sau generalizarea înțelesului.

3. Cele privitoare la noțiuni religioase și bisericești familiare poporului se pot clasifica în următoarele categorii:

a) Lumea transcendenală.

Ceruri «locul unde tronează dumnezeirea și unde

¹⁾ Cp. K. Weinhold, *Die gotische Sprache im Dienste des Christentums*, Halle, 1870.

²⁾ Cp. Rudolf v. Raumer, *Die Einwirkung des Christentums auf die althochdeutsche Sprache*. Stuttgart, 1845

³⁾ Cp. Fr. Miklosich, *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*. Wien, 1875.

merg sufletele dreptilor» în deosebi de forma singulară *cer* din latinul *coelum* întrebuințată mai mult în sens natural. Pentru exprimarea aceleiași noțiuni creștine toate limbile întrebuințează pluralul: grecește οὐρανοί, lat. *coeli*, v. german *himila*, v. slav *nebesa* etc.

Dumnezeu din *domine*—*deus*. Această compunere se datorește expresiunilor biblice: *Deus est Dominus; dixit dominus=dixit deus* etc. tipul latin *domine*—*deus* e la vocativ și la început se întrebuință numai ca termen de adresă, altmintrelea ființa supremă se numia cași în păgânism *deus*. Întrebuințarea formei de vocativ în locul nominativului se întâlnește des la numele de persoane: *Petre* și *Petrea* în loc de *Petru*, latinește *Petrus*, *Florea* în loc de *Flor*, latinește *Florus* etc. Paralele romanice: it. *domineddio*, *domeneddio*, prov. *dompnedeus*, *domerdieus*, vfr. *dameldieus*.

Inger din latinul *angelus*, grec ἄγγελος. Dela noțiunea generală de «trimis», pe care o avea ἄγγελος în antichitatea greacă păgână, s'a trecut la cea specială de «trimis al lui Dumnezeu». Creștinismului i se datorește restrângerea sferei de înțeles a cuvântului grecesc, cum și răspândirea lui în toate limbile. Paralele romanice: it *angelo*, eng. *aungel*, prov. cat. sp. *angel*, fr. *ange*.

Drac din latinul *draco*, grec δράκων «balaur». *Drac* e singurul cuvânt popular moștenit care înseamnă «spirit rău». Transiția înțelesului, dela noțiunea de «șarpe» la cea de «spirit rău» se datorește învățătorei creștine, după care șarpele este animalul sub forma căruia se împelițează de obicei demonul. În cartea Facerii¹⁾ se spune că spiritul cel rău, care a amăgit pe strămoașa Eva, avea chip de șarpe. La acel șarpe se referă și următoarele cuvinte din Apocalips: «... apprehendit draconem, serpentem, illum antiquum, qui est Diabolus, Satanas et vinxit eum...»²⁾.

¹⁾ Cap. III, v. 1—8.

²⁾ Cap. XX, v. 2.

Paralele romanice: it *drago*, sard. *dragu*, neo prov. *drac* etc.

Tartor din *tartarus*, grec *τάρταρος*. *Tartor* «satan, căpetenia demonilor» a suferit aceiași schimbare de înțeles față de prototipul latin *tartarus* «infern» cași *foc* din latinul *focus* «vatră» etc., conținutul luând adică numele conținătorului.

b) Societatea creștină.

Creștin din latinul *chrestianus*, grec *χριστιανός*. *Chrestus* și *Chrestianus* sunt cele dintâi forme cari apar în limba latină¹⁾ desigur pe cale populară, în locul formelor *Christus*, *christianus* restabilite de sfinții părinți²⁾ după formele grecești *Χριστός* și *χριστιανός*. *Creștin* face parte din cuvintele cu sfera înțelesului mărită. Așa în graiul poporului *creștin*, *creștină* nu înseamnă numai un adorator al lui Crist, un partizan al învățaturii lui și unul membru al bisericii, ci înseamnă totdeodată un *frate* și o *soră* în Cristos, un *om* și o *femeie* în sensul cel bun al cuvântului: «Vino, mă *creștine*, și-mi ajută coala, că ți-oiu ajută și eu mâine... mulți *creștini* de Români au venit la noi astăzi... o *creștină* de femeie... *creștina* (femeia) mea este acasă... ascultă *creștină* ce-ți spune bărbatul... te sfătuesc *creștinește*»³⁾. Aceste accepțiuni le are cuvântul și alte limbi romanice⁴⁾.

¹⁾ Informația din *Faptele apostolilor*, XVIII, 2, că Claudiu 41—54) a expulzat din Roma pe toți Iudeii și pe mulți creștini, e redată astfel de Suetoniu, în *De vita Caesarum, Divus Claudius*, XXV, 4: *Claudius Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit*. Aiurea, când descrie o epocă mai târzie, *Nero*, XVI, 2, același scriitor întrebuințează forma cu *i* «afflicti supplicii Christiani, genus hominum...».

²⁾ «Sed exponenda hujus nominis ratio est propter ignorantium errorem, cum mutata litera *Chrestum* volunt dicere» Lactantius, *De vera sap. et rel.* Forma *chrestianus* mai e continuată de pv. *crestian*, fr. *chrétien*.

³⁾ Cp. G. Chițu în *Columna lui Traian* an IX-lea, pag. 608—609).

⁴⁾ Astfel în dialectele italiene: toscan, sicilian etc.: «Come in altri dialetti d'Italia, per es. nel toscano, *cristiano* significa *uomo*. Più curiosamente, in siciliano significa ancora *marito* ed al femin. *moglie*» (*Rivista di filologia e d'istruzione classica* t. III, pag. 329). Tot așa în stilul familiar francez: un *chrétien* „un homme“ une *chrétienne* „une femme“ (Litré) etc.

Creștinătate e termenul colectiv pentru denumirea tuturor creștinilor laolaltă și reproduce forma latină **chrestianitatem* de unde și francezul *chrétienté*.

Preot din **prebyter*, formă ocurentă în inscripțiuni¹⁾ în loc de *presbyter*, grec *πρεσβύτερος*. Dispariția lui *s* din grupul *sb* (zb) e motivată de legile eufonice ale limbei latine, care nu cunoaște asemenea grup consonantic²⁾. Din forma populară *prebyter* mai vin: italianul *prete*, nap. *prevete*, sic. *previti*, albanezul *prift*, iar din cea literară *prsbbyter*, derivă v. provençalul, span. portug. *preste*, fr. *prêtre*, germ. *Priester*.

Poporan «laic, enoriaș» în loc de *poporar* din *popularis*, întrebuintat cu acest înțeles încă din secolul al IV-lea³⁾. Alte expresiuni sinonime și mai puțin răspândite erau *laicus*, *plebejus*, *privatus*⁴⁾. Prefacerea lui *r* în *n*: *poporar* > *poporan*, se datorește disimilării cași în *țăran* în loc de *țărar*, latin rustic *terrarius* „agricultor, răzaș, vasal, clăcaș“⁵⁾ etc.

Nun din *nunnus* „părinte spiritual“, sicilian *nunnu*. Cuvântul face parte din graiul copiilor și ca atare are vocala rădăcinei variabilă: *nannus*, *nennus*, *ninnus*, *nonnus*, *nunnus*⁶⁾. Forma românească derivă, cum se vede, din aceasta din urmă⁷⁾. Un înțeles asemănător cu cel din românește întâlnim numai în dialectul sard: *nonnu*, *nonna* „naș, nașă“.

¹⁾ *Previter* în CIL, X, 6635; *prebeteri* în Rossi, *Inscript. christ. Urbis Romae* I, 731 apud Schuchardt, *Vocalismus des Vulgärlateins*, II, 355 etc.

²⁾ E mai plauzibilă această explicație decât ipoteza lui E. Schwan, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XIII, 581, adoptată și de Densușanu, HLR I, pag. 127, după care **prebyter* s'ar fi născut din *presbiter* contaminat cu *praebitor*.

³⁾ Cp. Koffmane, *Geschichte des Kirchenlateins*, I, pag. 24.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ Du Cange, *Gloss. med. et inf. Lat.* tom. VII, pag. 553—554: «*terrarius*, *vassalus*, *tenens*, qui multas terras seu praedia possidet, *firmarius*», «*terrarius*, *indigena*» etc.

⁶⁾ W. Heraeus, *Die Sprache der römischen Kinderstube* în *Archiv für Lat. Lexic.* XIII, pag. 156—157.

⁷⁾ Pușcariu, *Etym. Wb. der rumänischen Sprache* pag 1105 greșit deduce pe *nun* din forma *nonnus*, care ar fi dat *non* și *nonna* > *noană*, după cum *tonna* > *toană*. Duplicitatea consoanei *n* împiedică, după cum se știe, întunecarea vocalei precedente: *annus* > *an*, *penna* > *peană*, *pană* etc.

Cumătru feminin *cumătră* din **commatrus*, **commatra*, clasic *compater* și *commater*. Asimilarea labialei *p* din grupul *mp*: *compater* > *commatrus* se poate compara cu aceea a lui *b* din *ambidui*—*ammedui* > *amândoi* etc. A înrăurit aici desigur și femininul *commatra*. Formele române sunt însă rămășițe din acel dialect stins, în care *a* tonic sub înrăurirea labialei vecine devine *o*: *laudamus*—*laudomu* > *lăudăm*, *jocamus*—*jucomu* > *jucăm*, **commatrus*—*cumotru*—*cumătru* etc ¹⁾. Cei ce din cauza prefacerilor suferite de *a* susțin că formele *cumătru*, *cumătră* se datoresc înrăuririi slavone ²⁾ ar trebui să admită că și *laudamus*, *jocamus* au devenit *lăudăm*, *jucăm* grație tot înrăuririi slavone, căci fenomenul e același! Istro-româna cunoaște numai formele cu *a*: *laudan*, *jucan*, *cumatru* etc., după cum daco-româna numai pe cele cu *ă*: *lăudăm*, *jucăm*, *cumătru*. *Compater* atât ca formă cât și ca înțeles e o creație a limbei latine bisericești: «*Compater*, quasi simul ejusdem pater, qui filium alicujus baptizat, vel christianum facit vel ad baptismum, vel ad confirmationem tenet» ³⁾.

Naș în loc de *nunaș* e deminutivul cuvântului *nun*. Formele întregi se aud și azi în Transilvania și Banat «*nunaș* sau *naș* și *nunașă* sau *nașă* sunt ceice m'au botezat» ⁴⁾. Mai răspândită decât aceasta e forma *nănaș*, care se rapoartă la tipul *nennus*, amintit mai sus.

Fin din **filianus*, un derivat al lui *filius*, propriu latinei balcanice și însemnând „fiu spiritual“ de unde și albanezul *fijan*. Echivalentul francez e *filleul* din *filiolus* etc.

Pagân. În antiteză cu noțiunea de *creștin* stă cea de *păgân*, latinește *paganus*: «*Deorum falsorum multorumque cultores paganos vocamus*» ⁵⁾. Ca derivat din

¹⁾ C. Diclescu, o. c. pag. 78.

²⁾ Cihac. o. c. II, pag. 86.

³⁾ Du Cange, o. c. tom. II, pag. 494

⁴⁾ Liuba-Jana, *Topografia satului și hotarului Maidan*, pag. 25.

⁵⁾ Augustin, *Retractiones*, lib. II, cap. 43.

pagus „sat“ în latina clasică, *paganus*, aveà înțelesul de *sătean*. Istoria cuvântului *păgân* este deci un document al treptatei răspândiri a creștinismului: mai întâi în centrele mari, la orașe, și de aci la sate. Într'un timp când creștinismul erà cunoscut numai la orașe, locuitorii satelor—*pagani*—se închinau încă vechilor zeități. Paralele romanice: it. *pagano*, eng. *pag-jaun*, fr. *payen*, pg. *pagão*.

Păgânătate, termen colectiv pentru denumirea păgânilor, latinește *paganitas*—*paganitatem*.

c) Edificii, obiecte sacre etc.

Biserică din *basilica* grec βασιλική. În latina bisericească, *basilica* însemnă mai ales „catedrală“, altminterlea se numià *collegium*, *conventiculum*, *dominicum*, *ecclesia*¹⁾. Cu înțelesul de „templu, casa lui Dumnezeu“, *basilica* apare pentru întâia oară în secolul al IV-lea ²⁾. *Basilica* erà termen popular numai în părțile de Răsărit ale Romaniei, căci în Apus se întrebuișă aproape exclusiv *ecclesia*, de aceia într'o parte găsim derivate numai din cel dintâi: retoroman *baselgia*, vegliot *basalca*, valtelin *baselga*, bellinz *baserga* rom. *biserică*; iar în cealaltă numai din cel de al doilea: italian *chiesa*, sard. *chejia*, prov. *gleisa*, fr. *église* etc.

Locaș [sfânt] deminutiv din *loc*. În latina vulgară echivalentul lui *locaș* e tot un deminutiv din *locus*: «*Locellus, aedicula deo sacra*»³⁾.

Altar. În locul clasicului *altare*, apare în latina bisericească forma *altarium*⁴⁾, căruia îi corespunde românul *altar*, it. *altare*, sic *autari*, eng. *uter*, prov. *altar*, fr. *autel*.

Tâmplă „păretele ce desparte altarul de nartică“ din *templa* în loc de «*templum, tignum quod in aedi-*

¹⁾ Cp. Koffmane, *Geschichte des Kirchenlateins*, pag. 30

²⁾ Cp. L. I. Bunsen, *Die Basiliken d. chr. Roms mit Atlas* pg. 42 și Weingärtner, *Ursprung und Entwicklung der chr. Gebäude*, pag. 58.

³⁾ Du Cange, o. c.

⁴⁾ Cp. Roensch, *Itala und Vulgata*, pag. 259.

ficiis transversum ponitur ut tectum sustineat»¹⁾. Acest termen s'a păstrat numai în arhitectura bisericască, deoarece ca formă se întâlnește cu clasicul *templum* «templu». *Tâmplă* înseamnă la început numai grinda transversală dintre altar și nartică, apoi înțelesul s'a generalizat trecând și la cortina atârnată de acea grindă, apoi la întreg perețele despărțitor. Acelaș cuvânt *templum* „tignum“, se mai păstrează, afară de românește, numai în limba franceză sub forma *temple* „instrument pour tenir l'étoffe tendue sur le métier“.

Strană dintr'un tip *scranna* „scaun, bancă“ propriu latinei panonice de unde și italianul *scranna* „scaun“ *ciscranna* „scaun cu răzămătoarea mobilă“. Originea cuvântului e germanică: v. german *scrannâ*, ngrm. *Schranne*. Neîntunecarea lui *a*: *scranna* > *strană* se datorește duplicității lui *n*—cp. *annus* > *an*, *canna* > *cană*—iar prefacerea grupului *scr* în *str* o mai întâlnim în *strigare* din v. germanul *scrîgan*, neogerman *schreien* etc. Accepția specială din românește apare și în limba germană: «*Schranne*, Sitzbank der Mönche in der Kirche»²⁾. Etimologia împărtășită de toți, după care *strană* ar derivă din v. slavul *strana* „țară, popor“³⁾, din toate punctele de vedere nu e admisibilă.

Turlă „cupola bisericeii“ din latinul *trulla* „lingură, mistrie“ și acesta deminutiv din *trua*, „un fel de vas“. În latina târzie forma *trullum* înseamnă „cupă“ [vas vinarium la Du Cange]. Transiția înțelesului s'a făcut în virtutea aceleiași metafore, care a dat naștere italianului *cupola* > francez *cupole*, lat. *cupula* „cupă, vas de vin“: «*Trullum*, aedificium rotundum, concameratum in forma ovi»⁴⁾. Cu acest înțeles *trulla* a fost propriu latinității balcanice.

Mormânt dintr'o formă *molimentum* în loc de *mo-*

¹⁾ Festus apud Paul Diac pag. 367, Müll

²⁾ I und W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, IX, pag. 1693.

³⁾ Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rum.* pag. 46; Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-rom.* II, pag. 379, Densușianu, „Histoire de la langue roum“ I, pag. 361 etc.

⁴⁾ Du Cange, *Glossarium med. et inf.* Lat. tom. VII, pag. 565.

*numentum*¹⁾ de unde și retoromanul *mulimaint*, v. lombardul *molimento* și sicilianul *mulimentu*. O formă intermediară între *monumentum* și *molimentum* e *monimentum* ocurentă adesea în textele latine²⁾. Înțelesul de *mormânt* l-a căpătat *monumentum* în epoca creștină: «*monumentum sive sepulcrum*»³⁾.

Cruce din *crux-crucem*. Această etimologie latină arată că Românii se închinau la *cruce* înainte de a fi auzit de *krestŭ* slavon or de *σταυρός* grecesc.

Sânta scriptură din *sancta scriptura*, it. *santa scrittura* fr. *sainte écritture* etc.

Toacă are aceiaș origine cași italianul *tacco* „colpo di campana”⁴⁾, span. portug. *toque*, prov. *toc*, *tocha*, albanez *tokă*. Unii atribue cuvântului o origine onomatopee⁵⁾, mai probabil însă e de origine germană, cp. v. german *tocca* „tigni species” neogerman *Docke* „pop, tâlpoae, scândură”. Din *toacă* derivă verbul *tocare*: *a toca de liturghie*, span. portug. *tocar à missa*.

Comănac ~~B~~ ~~Ț~~ ~~ichie~~ / ~~c~~ ~~ă~~ ~~l~~ ~~u~~ ~~g~~ ~~ă~~ ~~r~~ ~~e~~ ~~a~~ ~~s~~ ~~c~~ ~~ă~~ / ~~L~~ ~~i~~ ~~s~~ ~~t~~ ~~r~~ ~~o~~ ~~-~~ ~~r~~ ~~o~~ ~~m~~ ~~â~~ ~~n~~ / *cumarrac* din *camelaucum* „pileus sacerdotalis”⁶⁾. Forma secundară *coromac* din dialectul istroromân reproduce tipul *calamacus* din *Gloss. Lat. Gall.* și *calamaucum* [ex bysso rotundum, caput tegens sacerdotale] din vocabularul lui Papias. Originea cuvântului e greacă, cp. v. grec *κάλωμα* „acoperemânt” neogrec *Καλωμαδῶρον*. *Comănac* e singurul cuvânt românesc privitor la îmbrăcămintea preoțească păstrat pe calea moștenirii din epoca latină a limbei, deci din epoca anterioară secolului al IX-lea.

d. Lucrări religioase, acte din sfera moralei etc.

Botezare dintr’o formă *battizare* în loc de *bapti-*

¹⁾ Aceiași disimulare a lui *n* o suferă azi *monument* în pronunția vulgulară: *molument*

²⁾ Cp. Georges, *Lex. d. Lat. Wortf.* pag. 433.

³⁾ *C. I. Lat.* X, 3675.

⁴⁾ Cp. *Studi sui dialetti regiani in Archiva glotologico italiano*, vol. XVII-lea pag 61.

⁵⁾ Cp. Schuchardt, *Zeitschr. rom. Phil.* XXII, pag. 397.

⁶⁾ Du Cange, *op. citat.*

zare, grec βαπτίζειν. În antichitatea greacă păgână βαπτίζειν înseamnă, „a afundă, a scaldă“. Creștinismul a specializat înțelesul cuvântului grecesc și tot el l-a răspândit în mai multe limbi. Odată cu săvârșirea botezului i se dă copilului un nume, de aci tranziția înțelesului: a boteză „a numi“. Tot așa în latina vulgară: *baptisare* „nominare, vocare quia in baptismo nomen inditur“¹⁾.

Botejune din **baptizio*—*baptizionem*. E atestată forma *baptissio* „baptismus“²⁾.

Botezător din *baptizator*—*orem*³⁾.

Cuminicare din **commoenicere*, clasic *communicare* [de sacra Eucharistia saepius intelligitur]⁴⁾. Termen tehnic bisericesc cu înțelesul special de „a gustă din sânta cină“ a devenit *communicare* abia după anul 400⁵⁾. Până atunci scriitorii bisericești ca Tertulian, Ciprian, Augustin îl întrebuițau cu înțelesul de „a avea comunitate religioasă cu cineva“⁶⁾. Despre existența în latina vulgară a formei arhaice *commoenicare* în loc de *communicare*, pe care se răzămă atât românul *cuminecare* cât și provençalul *comenecar*, v. francez *acomengier*, genovezul *cominiga*, erto *comelige* etc. am vorbit în studiul meu *Originile limbei române. Vocalismul* pag. 96—97.

Cuminicătură din **commoenicatura*.

Cununare. Latinul *coronare* devenit *cununare* s'a păstrat în românește numai ca termen tehnic bisericesc, cași precedentul, altmintrelea a fost înlocuit prin *incoronare* > *încununare*. Deși de origine păgână și criticat ca atare de unii învățători mai riguroși ai bisericeii, uzul încununării tinerilor la căsătorie de către preot datează din timpurile primare ale creștinismului⁷⁾.

¹⁾ Du Cange, *Gloss. med. et inf. Lat.* tom. I, p. 581.

²⁾ Ibidem pag. 580.

³⁾ Koffmane, *opul citat*, pag. 33.

⁴⁾ Du cange, *opul citat*, tom. II, pag 486.

⁵⁾ Koffmane *opul citat*, pag. 73—74.

⁶⁾ Ibidem.

⁷⁾ Cp. Eusebiu Popovici, *Istoria bisericească* traducere de Athanasie, episcopul Râmnicului Noul-Severin și Gherasim al Argeșului. București, 1901; pag. 365.

Serbare din latinul *servare* „a păstră, a țineă” și *sărbătoare* din [dies] *servatoria* „zi care trebuie ținută”. În Transilvania a *țineă*, echivalentul latinului *servare*, se întrebuițează uneori singur cu același înțeles: «Lunea, Marțea n’am lucrat, *A țineă* m’am apucat»¹⁾. *Serbare* deasemenea e un element latin clasic păstrat numai prin limba religioasă a bisericii creștine.

Păcat din latinul *peccatum* și *păcătos* din *peccatus*. Formele *peccamen*, *peccatela* și *peccantia* sunt creațiuni ale părinților bisericești ce nu s’au putut încetățeni în graiul poporului.

Comând „sacrificiu pentru suflet, pomană” din latinul *commenda* „eleemosyna, munus sponte (de geaba, de pomană) oblatum”²⁾. Expresia „a citi comândul” corăspunde lui *legere commendas* „certas preces pro defuncto facere”³⁾, de unde *commendationes* „officium vel orationes pro defunctis”⁴⁾.

Comândare cu același înțeles: «Vrăbia mălaiu vi-sează și calicul *comândare*» (zicătoare). Ca verb, *a comândă pe cinevă* / înseamnă „a pomeni, a face parastas pentru sufletul cuivă”, iar *a comândă lui Dumnezeu* etc. înseamnă „a sacrifică [lui Dumnezeu]”⁵⁾. Toate aceste expresiuni s’au desvoltat din clasicul *commendare alicui* „a încredința, a recomandă cevă cuivă” și reproduc în special expresia *commendare memoriae* = *mandare memoriae* „a încredința cevă sau pe cinevă memoriei, a aminti, a pomeni”.

Blestemare din **blastimare*, formă latină vulgară în loc de blasphemare, grec βλασφημεῖν. În celelalte limbi romanice, forma *blastimare* mai e continuată de sicilianul *biastimari*, prov. *blastimar*, sp. *lastimar*, cat. *blastimar*, retoroman *blastemar*. Substantivul *blestem* reproduce un tip **blastemium* în loc de *blasphemia*.

Răposare din *repausare* „a repauză, a se odihni”.

1) Jarnic—Bârseanu, *Poezii populare*, pag. 425.

2) Du Cange, *Glossarium med. et inf. Lat.* II, pag. 472.

3) Ibidem.

4) Ibidem.

5) De exemplu: «Și cu voe *cumând* ție» Coresi, *Psaltirea*, ps. LIX etc.

Tranziția înțelesului: „a se odihni, a răposă, a muri“ se datorește învățături creștine după care moartea e socotită nu ca o distrugere a ființei omului, ci ca un „somn“ sau „odihnă“. În legătură cu această idee stă și numele cimitirului de *dormitor, loc de odihnă*. «*Kimeterium, sepulchrum, pausatorium vel dormitorium*» (Papias).

Premândă „partea ce revine preotului din ofrandele aduse de credincioși la biserică“. E latinul *praebenda*, it. *profenda*, fr. *provende* etc. Inlocuirea labialei *b* prin *m* se datorește probabil unei contaminări a lui *praebenda* cu *praemium* „răsplată“. Cuvântul e desigur moștenit, întrucât existența lui în limba poporului nu se poate esplică altfel¹⁾.

Mană, cuvânt de origine ebraică trecut prin limba greacă (μάννα) în cea latină. *Mana* e pâinea miraculoasă cu care s’au nutrit Israiliții în timpul rătăcirii lor prin deșertul Sinai și despre care adeseori se face mențiune în Noul Testament. De aci în românește ajectivul *mănos*. În legătură cu căderea din cer a *manei* Israiliților stă următoarea accepție, pe care căpătat-o cuvântul în românește: *mană* „un fel de ploaie mărunță, fină de tot, ce cade uneori în timpul verei și care vatămă poamele“.

Pască e alt cuvânt de origine ebraică trecut în limba greacă odată cu creștinismul și de aci în cea latină: πάσχα, *pascha*. În greacă și latină cuvântul eră de genul neutru și indeclinabil, în latina târzie însă devine de genul feminin și trecuse la declinare I-a²⁾. În graiul poporului, *pască* înseamnă „colacul gătit special pe care credincioșii îl duc la biserică în ziua de Paști“. Mai aproape de înțelesul primitiv găsim cuvântul în expresia botanică *floarea paștei*. Despre numele sărbătoarei vom vorbi mai jos.

Lérui, formă aferezată, în loc de *alérui*, păstrată

¹⁾ Vezi, Pușcariu, *Etymologisches Wb. der rum. Sprache*, care e de altă părere.

²⁾ «*Pascha* in prima declinatione passim usurpatur a scriptoribus. Du Cange, o. c. tom. V, pag. 117.

numai ca refren al colindelor: «Lerui, Doamne, Lerui!». E desigur latinul *allelui[a]*, a cărui origine e tot ebraică. Literal *alleluia* înseamnă «lăudați pe Domnul» așa că «*Lerui, Doamne, Lerui!*» se poate traduce prin «Mărire ție, Doamne, mărire ție!» Aceasta e justa etimologie¹⁾ a pietrificatei forme românești căreia s'au dat o mulțime de explicațiuni și interpretări, cari de cari mai fantastice²⁾. Colinde cu refrenul *alleluia* se mai găsesc la Francezi, astfel e colindul „*Quel bruit en l'air*“, publicat de Jean François Bladé în *Poésies populaires de la Gascogne*. Paris, 1881, I, pag. 131—133³⁾.

4. A doua serie de cuvinte datorite creștinismului desemnează feluritele subîmpărțiri ale anului bisericesc, precum:

Săptămână—măsură de timp pe care Romanii n'o avuseser până la apariția creștinismului⁴⁾—derivă din *septimana*, subînteles *dies* „ziua a șaptea“. *Septimana* s'a chemat la început ziua sâmbetei, care e a șaptea. În scrierile Noului Testament, cași în limba ebraică, *sabbatum*, grec *σάββατον*, înseamnă atât „ziua a șaptea“ cât și întreaga săptămână⁵⁾. Amândouă aceste accepțiuni le-a primit și *septimana*, care a rămas apoi cu cea din urmă.

Zilele săptămânei au fost botezate cu numiri na-

¹⁾ Datorită lui D. Dan, *Hailerui Doamne*, studiu lingvistic 1901, pag. 37.

²⁾ Melchisedec, *O colindă din Moldova în Revista p. Istorie, Archeologie și Filologie* VI, p. 144 identifică pe *lerui* cu *Lar* din mitologia romană. Deasemenea Hașdeu, *Românii bănățeni*. București, 1896, p. 67. După At. Marienescu, *Colinde*, pag. 171, *lerui* e *Aureliu*, adică împăratul Marc Aureliu; după alții *Galerus*; după Gr. Crețu Buletinul societ. filologice *lerui Doamne* ar fi *libera nos Domine* din *Pater noster*; după Cihac, *Dictionn. etym.* II, pg. 170 *lerui* < sârb *leljo* „dieu de l'amour Cupidon“ ceh. *lel* „dieu payen des Slaves“; Gaster, *Archiv der slavischen Phil.* XXVIII pg. 583. derivă pe *lerui* din *Lelie*, „zeitate rusă păgână“.

³⁾ Reprodușă în citata broșură a lui D. Dan.

⁴⁾ Asupra urmelor unei săptămâni de opt zile la Romani înainte de creștinism, vezi Th Mommsen, *Die römische Chronologie bis auf Caesar*. Berlin, 1858. pag. 216.

⁵⁾ Mateiu XXVIII, 1: (ἡ) μία [τῶν] σαββάτων; Marcu XXI, 2.

ționale romane: *Lunae* [dies], *Martis* [dies], *Mercurii*, *Jovis*, *Veneris*, *Saturni* și *Solis*, adică ziua *Lunei*, a lui *Marte*, a lui *Mercur* etc. Aceste numiri, datorite astrologilor babilonieni stabiliți în Roma ¹⁾, au fost adoptate în acelaș timp atât de creștini cât și de Romanii culți păgâni. Prin biserică, în primele trei secole, ele pătrunsese adânc în uzul masselor populare, și în secolul al patrulea erau așa de înrădăcinate, încât lupta începută atunci de unii dintre sfinții Părinți încontra lor, ca încontra unor numiri de zeități păgâne ²⁾, n'a putut avea alt rezultat decât înlocuirea ultimelor două din ele, cari stau în mai strânsă legătură cu biserică—*Saturni* și *Solis*—prin corăspunzătoarele creștine *sabbatum* și *dominica* ³⁾. Intreaga serie de numiri astfel modificată s'a păstrat și în românește. În primele cinci, româna posedă în mod neconștiut forme de dative latinești întrebuin-

¹⁾ Cp. p. Jensen, *Die siebentägige Woche in Babylon und Niniveh* în *Zeitschrift für die deutsche Wortforschung* editată de Friedrich Kluge I-ter, Band, pag. 150—160. (Strassburg, 1901. University Library Cluj)

²⁾ Episcopul Philastrius de Brescia—a doua jumătate a secolului al IV-lea—în *De haeresibus*, 11, zice: «Habenda est haeresis, quae dicit nomina dierum: *Solis*, *Lunae*, *Martis*... *Saturni* a deo haec ita posita ab origine mundi... [ci] dierum numerus *primus*, *secundus*, *tertius*... *sextus*, *septimus* a deo est sic appellatus» Augustin în Ps. 93, 3, zice: «*quarta sabbatorum*, *quarta feria*, qui *Mercurii* dies dicitur a paganis et a multis christianis, sed nollemus, atque utinam corrigant et non dicant sic.» Jeronim, *Ep.* 120, 4, zice deasemenea: *una sabbati*, *dies dominica intelligenda est*... *hebdomas*... *in primam*, *secundam*... *et sextam sabbati dividitur*, quam *ethnici* (păgani) *idolorum et elementorum nominibus appellant*» etc. etc.

³⁾ În primele trei secole, scriitorii bisericești întrebuințau des termenii *Saturni* [dies] (Tertullian, *Apol.* 16, *Ad nat.* 1 13; Iustin Martirul, *Apol.* 1, 97: ἡμέρα Κρόνου) și *Solis* dies (Iustin Martirul, *Apol.* 1, 67: τὴν τοῦ ἡλίου ἡμέραν etc.). Aceste numiri ocurg des și în inscripțiunile de origine creștină din primele secole, cp. articolul *Die Wochentage auf Inschriften* în *Zeitschrift für die deutsche Wortforschung*, n-rul citat pag. 181—183. Termenul *Solis* a continuat a fi în uz aproape în tot cursul secolului al IV-lea. Astfel îl întâlnim în *Edictul* lui Constantin din 321 asupra repauzului duminical (*Cod. Justin.* III, 12 2; *Cod. Theod.* 8, 1), apoi în edictele imperiale din 368 (*Cod. Theod.* 8, 8, 1) și din 386 (*Cod. Theod.* 15, 5, 2). Termenul creștin *dominica*, deși e cunoscut aproape dela începutul răspândirii creștinismului—ocurge în *Apocalips* I, 10 și în *Epistola* lui Barnaba 15: κυριακὴ ἡμέρα—totuș abia după secolul al IV-lea a putut înlocui cu totul pe *Solis*. Astăzi termenul *Saturni* se păstrează în englezul *Saturday*, iar *Solis* numai tradus în germanul *Sonntag* și albanezul *dië*, e *djelë* (gheg).

țate în latina vulgară ca genetive¹⁾ iar azi cu funcție de nominativ: *Marti* > *Mărți*, *Jovi* > *Joi*, *Veneri* > *Vineri*, și prin analogie cu acestea *Luni*²⁾ > *Luni Mercuri*³⁾ > *Miercuri*. Sunt caracteristice aceste forme, căci ele sunt singurele substantive din limbă terminate la singular în *i*.

Numirile românești ale ultimilor două zile sunt *Sâmbătă* și *Duminică*. *Sâmbătă* n'a putut eși direct din *sabbatum*, ci dintr'o formă nazalizată **sambata*. Schimbarea genului se datorește analogiei cu celelalte numiri de zile, cari în românește sunt feminine: *Duminică*, *Luni* etc., iar înfigerea consoanei *m* înaintea lui *b* e un fenomen curat romanic, cp. lat. *strabus* > it. *strambo*, lat. *labrusca* > fr. *lambruche* etc. Neexistența aparentă în celelalte limbi romanice de azi a unor forme provenite din **sambatium* a condus la presupunerea, că româna ar fi împrumutat acest cuvânt din limba Slavilor⁴⁾ creștinați cu mult mai târziu decât Românii. Faptul s'a petrecut însă invers, căci existența unei forme amplificate cu *m* chiar în latina vulgară nu poate fi supusă îndoielei. Din panonicul *sambatium* derivă v. germanul *sambaz* [tag], n. german *Samstag*, din forma feminină *sambata* comună atât Daciei, Reției cât și Galiei au purces supraengadinul *samda*, subengadinul *sonda* cum și formele franceze vechi și dialectale *sambaidi*, *sambedi*, *sanbadi*, *somadi*⁵⁾ n. francez *samedi*. Forme nazalizate ale aceluiași cuvânt semitic s'au mai produs în neopersană: *schamba*

1) Cp. Diculescu *op. cit.* pag. 29 [*Analele A. R.* Seria II, Tom. XXIX, pag. 541].

2) și 3) E atestată numai forma de genitiv analogic *Lunis* ocurentă în inscripțiuni (CIL, IX, 6192 anul 393, inscripție din apropierea Canosei, Apulia: [mortuus] die *Lunis* IX, K1; apoi într'o altă inscripție din regiunea Milanului anul 535, CIL, V, 5692 etc). Pentru *Mercurii* apare când forma contrasă *Mercuri* (an. 397, De Rossi, *Inscr. christ* I, 443 etc.) când cea analogică *Mercuris* (an. 425 *ibid.* etc).

4) E considerat ca slavism de Miklosich, *Etymologisches Wb. der slavischen Sprachen* pag. 314; de Cihac, *Diction. d'étym. daco rom.* II, pag. 325; O. Densușanu, *HLLR.* pag. 260; S. Pușcariu, *Etym. Wb. der rum. Sprache, lat. Element*, unde lipsește etc.

5) Godefroi, *Dictionnaire de l'ancienne fr.* X. pag. 623.

și în abisină: *sambata* ¹⁾). Formele neolatine și cele germane sunt desigur independente de acestea ²⁾).

În măsurarea timpului, altă numire datorită bisericești e *Undreà* sau *Indreà* — luna lui Undreà, adică a sfântului Andrei, numele popular al lui Decembrie. Denumirea lunilor cu nume de sfinți există în multe limbi. Astfel în albanezește *Șân Endreu, hi Indrã* „Decembrie“, it. sard *sanct Andria* ³⁾, nsl. *andrejsciak*, ungurește, *szent András hava* etc. ⁴⁾).

Numirile zilelor consacrate din cursul anului bisericesc ne oferă adesea forme vechi interesante, precum:

Crăciun din *incarnationis* [dies, festum] „ziua sau sărbătoarea încarnațiunii Cuvântului“. *Incarnatio* fiind un termen teologic făurit de sfinții Părinți ⁵⁾ după tipul grecului *σάρκοσις*, poporul nu l-a putut pune în legătură cu radicalul *carne* (= *σάρξ*) și de aceea i-a alterat forma percepându-l ca masculin: *Cărn(ă)ciune* — *Cărciun* ⁶⁾ — *Crăciun*. Un caz de sincopă la fel cu cea operată în forma *Cărciun* în loc de *Cărnăciun(e)* ne oferă macedo-româna în forma *cărleagă* în loc de *cărneleagă* etc. Cu înțelesul de „ziua nașterii Domnului“: «*Incarnatio* herilis, Dominica seu D[ominica] N[at]us] J[esu] C[hristi]» ⁷⁾, cuvântul s'a păstrat numai în românește sub forma arătată, căci în celelalte limbi surori a trebuit să dispară în fața sinonimelor derivate

¹⁾ *Die Namen der Wochentage bei den Samiten* în „*Zeitschrift für die deutsche Wortforschung*“ I-ter B. 1901, pag. 163.

²⁾ Kluge în Paul's *Grundriss der germ. Phil.* I 1901, pag. 359 — 360 presupune existența unei forme grecești *σάμβατον* adusă din Orient de Arieni și prin Goți această formă s'ar fi răspândit la Germani. Întrucât din cele arătate mai sus existența unei forme latine * *sambatium* născută independent e un fapt, și întrucât limba gotică cunoaște numai forma *sabbatō* — opinia lui Kluge nu e admisibilă.

³⁾ G. Spanu, *Ortografia sarda*, pag. 70.

⁴⁾ Cp. Miklosich, *Die slavischen Monatsnamen*, pag. 24.

⁵⁾ Philastrius 107; Pseudo-Hieron. *Haereses* 4; Ambrosius. *De incarnationis sacramento* etc. — Cp. Koffmane, o. c. pag. 42.

⁶⁾ Această formă e proprie dialectului macedo-român.

⁷⁾ Charta ann. 977 *Marcae Hisp.* col. 910 la Du Cange o. c.

din *natalis*: italian *natale*, retorom. *nadel*, fr. *noël* etc. Există însă în vechea provenţală sub forma *encarnaciun*, d. e.: «En l'an de l'encarnaciun—în anul de la Naşterea Domnului—ancienne formule de date»¹⁾. Cum şi în vechea franceză, unde îl întâlnim chiar fără silaba iniţială, caşi în româneşte: «*carnacion*, *carnasion* de Christ»²⁾. Aceasta fiind adevărata origine a numerei *Crăciun*³⁾, celelalte etimologii propuse⁴⁾ trebuiesc înlăturate ca unele ce nu se razimă pe nimic.

Paşte reproduce genetivul latin *paschae*, subînţeles dominica⁵⁾, echivalentul popular al lui *dies resurrectionis*. Din cauza înţelesului, *Paşte* a fost deasemenea perceput ca masculin, asimilându-se substantivelelor de a treia declinare. Accepţia de «cuminicătura» de unde expresiunile: *paşti mari*, *paşti mici*, *a luă paşti*, o aveă *pasca* şi în latina bisericească: «*pascha*, sancta encharistia»⁶⁾, Formele din celelalte limbi romanice sunt: it. eng. *pasqua*, prov. *pasca*, span. *pasqua*, fr. *pâques* etc.

Bobotează s'a dezvoltat dintr'o formă **apobaptiza*, corăspunzând infinitivului grecesc: [τὸ] ἀποβαπτίζειν [τοῦ σταυροῦ] «afundarea [crucei] în apă». Numele tradiţionalului obicei liturgic a trecut deci la acela

1) Mistral, *Dictionnaire prov.* I, pag. 890

2) Godefroi, *Dictionnaire de l'ancienne franc.* I, pag. 785.

3) E una din puţinele etimologii bune ale autorilor *Lexiconului budan*.

4) Miklo-ich, *Die slav. Elem. in Rum.*, 26 l-a considerat de slav şi pag. 144, după dânsul Cihac în *Dictionnaire d'etym. daco-rom.* II, pag. 79, însă Iagici *Archiv für slav. Philologie* II, 610, a demonstrat că cuvântul nu poate fi slav. Etimologiile latine ce s'au propus sunt foarte variate, astfel: *Crăciun* din *Christi jejunium* (Schuchardt, *Litteraturblatt*, VII, 154); *crăciun* < *crastinum* (Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, I, col. 615); *crăciun* < *creationem* (A. Densuşanu, *Isloria limbei şi lit. rom.* ed. II, pag. 14 şi O Densuşanu, *Histoire de la langue roumaine*, I, pag. 263. Mult înaintea lui A. Densuşanu etimologia aceasta o dedese At. Marienescu în *Colinde*. Pesta, 1859, pag. 167); *Crăciun* < *calationem* (P. Papahagi, *Convorbiri literare*, XXXVII, 670–672 adoptată şi de Puşcariu, *Etymol. Wörterbuch d. rum. Sprache*, pag. 35.

5) Cp. «Salutifer dies Paschae» în *C. I. L.* 3. Suppl. I, pag. 1599 nr. 9486. E o traducere a grecului *κυριακή τοῦ πάσχα* sau *ἅγία καὶ μεγάλη κυριακή τοῦ πασχα*.

6) Cp. «Aliud est Pascha, quod adhuc Iudaei de ove celebrant, aliud autem quod nos in corpore et sanguine Domini accipimus». (Augustin, *Contra litteras Petiliani Don.* lib. 2 cap. 37) etc.

al sărbătoarei însăși. Existența cuvântului numai în daco și macedo-româna — *bubuteađă* — dovedește că avem înaintea un element grec propriu latinei balcanice¹⁾. Termenul *epiphania*, care se rapoartă la o concepție mai înaltă a acestei zile n'a fost cunoscut latinei vulgare.

Florii. În românește nu s'a păstrat ajectivul *floralis* din *flos* «floare». Există însă forma *Florii*—din florilia, singular florilis— «sărbătoarea intrării triumfale a Mântuitorului în Ierusalim» numită altfel *Duminica florilor*, latinește *Dies florum sive palmarum*, francez *Pâques fleuries* etc. Ca nume, întrucâtva și ca timp, Floriile amintesc sărbătoarea păgână *Floralia* ce cădea pe la sfârșitul luni Aprilie și începutul lui Mai.

Sântă-Măria mare la 15 August și *Sântă-Măria mică* la 8 Septemvrie, cea dintâi consacrată încetării din vieață a Maicei Domnului și cea de a doua nașterii. Afară de forma feminină a ajectivului *sânt* <*sanctus*, numele acestor sărbători ne mai înfățișează forma veche și corectă fonetică *Măria*, azi aproape dispărută și înlocuită prin cea cu caracterul mai nou *Maria*.

Sân-Zenii, ziua nașterii sântului Ion Botezătorul sărbătorită la 24 Iunie, din *San[cto] Joanni*²⁾. În forma *Sân-Zenii* se reflectează deci încă un dativ latinesc cu funcție de genitiv devenit în românește nominativ: [dies] *San[cto] Joanni*. Pentru trecerea lui în z:

¹⁾ Eliade, *Vocabular de vorbe streine în l. română*. București, 1947. pag. 3 derivă pe *bobotează* în v. sl. *bogŭ* «Dumnezeu» + *botează*. Această etimologie adoptată și de Miklosich, «*Die slavischen Elemente im Rum.*» pag. 27 nu e admisibilă întru cât slavul *bogŭ* n'a existat niciodată în românește ca să poată intra în vre-o compunere. Totuș, mai puțin întemeiată decât aceasta e cea din *Dicționarul etim. de Candrea și Densușanu* pag. 4: *boboteaza* < *apă* — *botează*, deși o propusese mult mai înainte Hașdeu. Dacă există în Banat și în Munți apuseni forma *apăbotează*, aceasta nu e decât *apobaptiza*, grec *ἀποβαπτίζω*.

²⁾ Forma *San* în loc de *Sanctus* pare a se fi întrebuițat în latina vulgară atunci când numele Sântului începea cu o consoană. În concordanță cu româna arată acest fapt și italiana: «*San*, Apocope di *Santo*, che și usa dinanzi al nome proprio del Santo, quando incominci per consonante: *San Pietro*, *San Paulo*, *San Remo*».

Joanni > *Zeni*, compară *jacere* > *zăcere*, cum și v. italianul *Zanni*, friulan *San-Zuan*. O formă românească mai apropiată de original e *Sân-Zuene* și *Sân-Ziene*, care de asemenea există în graiul poporului. *Sânziene* mai e numele unei flori galbene ce înflorește în epoca *Sân-Zeniilor*: «La *Sân-Ziene* ea făcù cununi de *sânziene* galbene pentru câți is la ei în casă».

Sâm-Pietru în care se păstrează forma românească genuină a numelui latin *Petrus*, în deosebi de *Pătru* din timpul înrăuririi slavo-bizantine cum și de *Petru* sau *Petre* de azi. Forma *Pietru* singură consună cu formele corăspunzătoare din celelalte limbi romanice: it. *Pietro*, fr. *Pierre* etc.

Sân-Nicoară, *Sân-Toader*, *Sâ-Medru* și *Sân-Giorz* înfățișază laolaltă forme vechi deduse direct din latinește: *San[ctus]* **Nicolas*, *San[ctus]* **Thódorus*¹⁾, *San[ctus]* [*De*]*metrius* și *San[ctus]* *Georgius*. Acesta din urmă pe lângă *Sân-Giorz* a dat și forma colaterală *sânjor* „ramura de fag înfrunzit pe care o înfig țărani dinaintea caselor, grădinilor și porților în ajunul sântului Gheorghe“.

Barbura. În ziua de 4 Decemvrie, biserica ortodoxă serbează amintirea sfintei *Barbure* care a suferit martiriul în timpul persecuțiunii lui Maximian (286—305), coregentul lui Dioclețian. Femeile dela țară, în ziua acestei martire au obiceiul de a face turtă cu nuci unsă pe deasupra cu miere sau apă zăhărită. Asta-i turta *Barburei*²⁾. Tot atunci femeile immuind degetul în miere fac semnul crucei pe fruntea, bărbia și pe obrajii copiilor „spre a fi feriți de rele“. Asta se chiamă *îmbărburare*. Caracterul străvechiu românesc al formei *Barbura* îl arată atât tratarea greului β prin *b* cât și pastrarea accentului: *Bárbapa*—lat. *Bárbara*—rom. *Bárbura*.

Ciurica, sărbătoare populară ce cade la 15 Iulie și

¹⁾ Cp. *Thodoro* în loc de *Theodoro* (Muratori, 1249 și Rossi o, c. I, 476), *Thodora* în loc de *Theodora* (Rossi, I, 1359).

²⁾ Cp. Căndrea și Densușanu, *Graiul nostru*, II, pag. 158.

pe nedrept socotită de origine păgână. După călindarul bisericeii ortodoxe, ziua de 15 Iulie e consacrată sântului *Cyricus* și mamei sale Iulita, cari au suferit martiriul în timpul persecuțiunii lui Dioclețian¹⁾. Forma românească *Ciurică* reproduce un tip latin vulgar *Cyrico* [dies] în loc de *Cyrici* [dies]—și aici ca pretutindeni la substantive genitivul împrumutând forma dativului latinesc. Fenomenul prefacerii lui *o* final neaccentuat în *ă*: *Cyrico* > *Ciurică* mai revine în tratarea sufixului *v.* germanic *ico*, așipt numelor masculine de persoane: *Petrico* > *Petrică*, *Thodorico* > *Tudorică*, spaniolește *Perico*, *Thodorico* etc.²⁾ Pentru istoria vocalismului românesc, *Cyrico* — *Ciurică* ne oferă mai departe un fenomen și mai interesant în tratarea lui *y* prin *iu* cași *gyrus* — *giur* (*jur*, grec γύρος), **cyllus*—*ciul* (grec κωλλός), etc. în deosebi de tratarea prin *u* la elementele grecești mai vechi: κότος — *culă*, πάπυρος — *papură*, și de tratarea prin *i* la elementele mai nouă: μύρον—*mir*, σμύρνα—*smirnă* etc.

Urmând soarta umicilor sărbători, *Ciurică* nu se mai ține azi decât de femeile dela țară cari spun, că serbează această zi „spre a trăi bine cu bărbații lor“. Acest element superstițios e datorit următoarei împrejurări: Martirii *Ciuric* sau *Ciurică* și *Iulita* au fost socotiți din ignoranță nu ca *fiu* și *mamă*, cum sunt în realitate, ci ca bărbat și femeie sau soț și soție, și femeile au început a venera în special amintirea martirului soț, ca acesta să le protejeze, făcându-le parte de căsnicie bună și de bun traiu cu soții lor! Cât de respectată eră amintirea acestui martir în timpurile mai vechi și cât de mare eră teama de răzbunarea lui, dacă nu i se ținea ziua, se deduce ușor din expresia cu întrebuintare generală: «Mi-e frică de *Ciurică*», d. e. «Nu fac un lucru [rău], căci mi-e frică de *Ciurică* (bătae)»!³⁾

¹⁾ Istoricul martiriului lor vezi-l în *Analecta bolandiana* I, pag. 194 și în *Acta Sanctorum*, luna Iunie 16, tom. IV.

²⁾ Const. Diculescu, *orig. l. rom. Vocalismul* pag. 127—138.

³⁾ Dintre etimologiile propuse pentru *Ciurică*, mai apropiată de ade-

Forme cristalizate din prima epocă a limbei mai sunt: *câșleagă*, *câșlegi* din *caseu[m] liga*, în care surpindem cuvântul *caș* cu sensul primitiv de „brânză în genere“; apoi *cârneleagă*, *cârnelegi* din *carne[m] liga* și *lăsatul* sau *lăsata secului* în loc de *lăsatul suctului*, adică lăsatul hranei suctente sau de dulce, în opoziție cu postul, când se mănâncă legume uscate (ξηροφαγία), fără *suc*. Inlocuirea formei *suc* prin *sec* se datorește or ironiei populare, or unei simple confuziuni.

Cârneleagă înseamnă la început ultima zi a săptămânei de carne sau de harți, când mâncarea cărnei se *laegă*¹⁾ adică nu se mai permite pentru viitor începând postul. Prin extensiune s'a numit apoi *cârneleagă* toată săptămâna de carne, iar pluralul *cârnelegi* a început să însemne întreg dulcele Crăciunului. Acelaș drum semaseologic la urmat italianul *carnevale*, care la început înseamnă ultima zi a săptămânei de carne, adică aceia când se ia rămas bun — vale! — dela mâncarea cărnei.

Câșleagă înseamnă la început ultima zi a săptămânei albe sau a brânzei, când se *leagă*, adică nu se mai permite pentru viitor nici mâncarea de lăpturi și brânzeturi. Mai târziu s'a numit așa toată săptămâna, iar pluralul *câșlegi* s'a extins la întreg dulcele Crăciunului și apoi la tot timpul de peste an când se mănâncă de dulce, astfel se zice: *câșlegile Crăciunului*, ale *Paștelui*, ale *Sântă-Măriei* etc. Cauza pentru care s'a dat preferință expresiunii *câșlegi* și nu celeilalte, a fost desigur scrupulul, ca nucumva întrebuințând expresiunea *cârnelegi*, să se creadă cineva îndrituit a mânca brânză sau *caș*. Termenul *câșlegi* s'a crezut mai precis, dând a se înțelege, că dacă este legat cașul cu atât mai vârtos *carnea*.

văr e cea datorită lui Philippide, *Altgriechische Elemente im Rumänischen* (articol publicat în *Festgabe für Adolfo Mussafia*. Halle, 1905), pag 46—59: *Ciurică* < grec Κυριαρός.

¹⁾ Compară expresiunile opuse: *se desleagă* (=se permite) mâncarea de carne, de pește etc.

Această arheologie limbistică nu-și găsește perechea nici în limba greacă, nici în cea slavă, ceea ce dovedește că a fost odată un timp când creștinăta-tea română eră cu totul independentă de amândouă aceste influențe.

Câșleagă și *cârncleagă* și-au modificat înțelesul din cauza sinonimelor: *lăsatul de sec*, *lăsatul de carne*, latinește *laxatio carnis*, *carnem-laxare* „tempus, quo carni-um esus laxatur seu iis vescendis finem imponunt fideles»¹⁾. Cp. it. *carnesciale* îld. *carnelascia*.

Păresimi, *păresime* din *quadragesimae*, singular *quadragesima* „jejunium 40 dierum ante Pascha, institutum ad Christi imitationem, qui totas 40 dies sine cibo et potu jejunavit“²⁾. Latinul *quadragesima* e o traducere a grecului *τεσσαρακοστή*. *Păresimi* e singura rămășiță ce s'a păstrat în românește din numeralele latine în—*esimus*. Paralele romanice: eng. *quaraisma*, lomb. sp. pg. *quaresma*, fr. *carême* etc.

Miezi-păresi sau *miezul păresimei* cade todeauna Miercuri în mijlocul păresimilor, socotind 48 de zile între duminica lăsatului de brânză și între Paști³⁾. O formă alterată e *miezi-păreți* sau *miezul păreților*⁴⁾, născută în urma unei referiri confuze la vorba *părete* ca la ceva care desparte cele două jumătăți ale păresimilor⁵⁾. În latina bisericească *media quadragesima* e duminica IV-a din păresimi, grecește *κοριακή τετάρτη τῶν νηστειῶν*; de asemenea francezul *mi-carême*.

5. Unele cuvinte cari la început făceau parte din sfera limbei religioase au trecut cu timpul în uzul de toate zilele devenind vorbe comune printr'o mică alunecare sau extindere a înțelesului. Așa sunt:

Ajun din *eiunum* (= *jejunium*)⁶⁾ în expresiuni ca

1) Du Cange, *o. c.*

2) Ibidem.

3) Cp. Mangiuca, *Căltindar pe anii 1882 și 1883*.

4) Marian, *Sărbătorile la români*, II, pag. 211.

6) În latina vulgară e atestată o formă intermediară *jajunus* în loc de *jejunus* (Koffman, „Geschichte des Kirchenlateins“ pag 109.

cele următoare: *ajunul luptei*, *ajunul plecării* etc. prin asemănare cu *ajunul Crăciunului*, al *Sântă-Măriei* etc. Cuvântul *ajun* amintește viața austeră a creștinilor din timpurile primare ale creștinismului, când se ajună complet în preziua marilor sărbători bisericești.

Martur. Cuvântul grecesc *μάρτυρ* a fost împlântat de creștinism în latina bisericească cu înțelesul de *martir*, adică mărturisitor care își pune viața pentru credința în Cristos: «*Martyres* seu testes ideo vocati, quia propter testimonium Christi passiones sustinuerunt»¹⁾. Intrat pe această cale în limba latină, *martyr* se întrebuițe și cu înțelesul său comun din limba greacă²⁾, restrângând astfel uzul latinului *testis*. În românește accepția de „martir“ ștergându-se cu timpul³⁾, *martur* a rămas numai cu accepția primordială din limba greacă.

Ademenire. Un cuvânt prețios datorit vechei limbi religioase e verbul *a ademeni* derivat din *demon* prin ajutorul prefixului *a* tot așa dupăcum echivalentul său *a amăgi* derivă din *mag*⁴⁾. După învățătura creștină, demonul este acela care ademeneste, adică indeamnă pe oameni a păcătui. Verbul *ademeni* arată că în limba română veche a existat o formă **deamăn*, plural **demeni*, latin vulgar **daemenus* în loc de *daemon*, grec *δαίμων*, după modelul lui *pepenus*⁵⁾ în loc de *pepo*, grec *πέπων*. Forma **deamăn* e justificată și de albanezul *dëemăn*. Atât *deamăn* cât și *mag* au dispărut din limba poporului⁶⁾ dar derivatele lor au rămas. E caracteristic faptul, că toate verbele românești cari

¹⁾ Isidor, lib. VII, cap. 11.

²⁾ «martyr=testis» *Corpus glossar. Lat. V*, 372.

³⁾ Înțelesul bisericesc îl păstră derivatul *mărturie* până prin secolul al XVII-lea. Astfel e întrebuințat de Dositei: «Și nu numai ei ce și alți mulți vor creade pentru mine să dobândești toți cununa mărturiei» (*Vi-ețile s-șilor*, Noemvrie 116-a.

⁴⁾ Cp. sicilianul *ammagari* „a seduce, a înșelă“. Această etimologie propusă de Cipariu a fost demonstrată de Hașdeu în *Magnum. Etym.* I, col. 1009.

⁵⁾ *Cyprus gloss. Lat. III*, 592.

⁶⁾ Au reintrat a doua oară pe cale literară în timpul înrâuririi slavo-bizantine, primul însă sub forma *demon*.

înseamnă „a seduce“ au origini similare: *amăgire* din *mag*, *ademenire* din **deamăn*, *păcălire* din *păcală* și *înșelare* dintr'un tip *insybillare*, ce se referă la *sybilla* „fermecătoare“. Etimologiile propuse până acum verbului *ademenire*¹⁾ neîntemeindu-se pe nimic trebuiesc înlăturate.

Pângărire, m. român *pângâniri* din **paganire* care se rapoartă la înțelesul de „spurcat“ al lui *paganus*—*păgân*. Albanez *păgără* „necurat“ *părgón* „întinez“ etc.

6. În general, elementele terminologiei religioase înșirate până aci sunt comune tuturor dialectelor românești. Iacă tabloul alfabetic al celor mai caracteristice:

biserică, aromân *băsearică*, istro-rom. *basearichea*.
botez, mgl. *bates*, ir. *botez*, ar. *păteḡ*.
cășleagă, *cășlegi*, ar. *cășleagă*, *cășleḡi*.
cârneleagă, *cârnelegi*, ar. *cârleagă*, *cârleade*.
creștin, ar. și meglenit *crîstin*.
cruce, ar. *cruḡe*, megl. *cruḡe*.
cuminecare, v. rom. *cumerecare* ar. *cumnicari*, *cuminicari*.
drac, ar. *drac*, ir. *drac*.
Dumnezeu, ar. *Dumniḡă*, ir. *domn*.
fin, ar. *hilîn*.
mormânt, ar. *mărmintu*, *murmindu*.
Paști, ar. *Paște*, *Paști*, mgl. *Paști*, *Paštu*, ir. *Paște*.
păcat, ar. mgl. *picat*, ir. *pecat*.
sânt, ar. *sântu*, mgl. *sănt*, ir. *sănt*.

¹⁾ Astfel, Hașdeu i-a atribuit mai întâi o origine dacă (*Columna lui Traian*, V, 102) și apoi în *Magnum Etymologicum*, I, 306, l-a derivat dintr'un tip latin **admanuare*; Cihac, *Dictionnair d'etym.* II, pag. 202 îl consideră slav: *ademeni* < vsl. *maniti* „decipere“; Philippide, *Zeitschrift f. rom. Philologie* XXXI, pag. 288 îl derivă dintr'un tip latin **adminare*

CONCLUZIUNI

7. Toate cuvintele și expresiunile de mai sus datorite creștinismului ¹⁾ sunt de o mare valoare documentară pentru istoria neamului românesc. Dacă medităm asupra faptului că ele sunt azi adânc înfipite în graiul poporului și dacă comparăm aceasta cu ceiace erau ele la început: termeni tehnici din latina clasică ²⁾, împrumuturi din alte limbi ³⁾, sau creațiuni ad-hoc pentru exprimarea noilor idei ⁴⁾, deci cuvinte cunoscute puținor inițiați: cărturari și învățători, ne putem da socoteală de ce a fost înrâurirea creștinismului asupra limbei și deci a vieții sufletești a poporului român într'o epocă despre care documentele tac.

Dar creștinismul a înrâurit și în alt mod asupra poporului și limbei românești. Grație puterei ce are în epoca răspândirii lui, creștinismul este acela, care a făcut apropiere și înfrățire între diferitele masse de coloniști veniți aici din toate părțile imperiului roman—*ex toto orbe romano* ⁵⁾,— și mai târziu, după lăsarea Daciei în voia soartei de către administrația romană (270), tot el este acela care a continuat să ție strânse legăturile stabilite, așa că *stingerea vechilor dialecte* ⁶⁾ și *unificarea limbei* se datorește în mare parte lui.

¹⁾ Alte elemente ale limbei religioase precum: *lege* cu înțelesul de religie, *rugăciune*, *inchinare*, *credință*, etc. nu pot dovedi vechimea creștinismului românesc sau latinitatea lui, căci ele sunt luate din vorbirea comună și ar fi existat în românește și independent de creștinism.

²⁾ *Monumentum*, *altare*, *communicare*, *commendare*, *praebenda* etc.

³⁾ *Baptizare*, *basilica*, *presbyter*, *blasphemare*, *manna* etc.

⁴⁾ *Incarnatio*, *filianus*, *caseu[m]-ligans*, *subînțeles tempus* sau *dies* etc.

⁵⁾ Eutropius. VIII, 6.

⁶⁾ Graiul fiecărei masse de coloniști are desigur particularitățile sale.

Mai bine decât orice document, limba de azi a poporului arată acest lucru: «Și când zice *creștin* el zice Român. Asemenea când zice *Român*, el înțelege creștin dreptcredincios cași dânsul. Mai mult nu știe» ¹⁾. O identificare așa de adâncă a naționalității cu religiunea nu există la alte popoare. De aci rezultă că a trebuit să fie un timp, când această identificare era o realitate, când pentru Români nu existau alți creștini decât ei înșiși și când oricine prin faptul că era creștin devenea în același timp și Român ²⁾. Deci creștinarea Românilor a trebuit să aibă loc înaintea creștinării popoarelor vecine și în deosebi înaintea creștinării Slavilor.

Criteriile pur filologice dovedesc și mai hotărât acest lucru:

Se știe, de exemplu, că orice *l* latin intervocalic s'a prefăcut în românește todeauna în *r*: *qualis* > *care*, *palus* > *par* etc. Acestei legi s'au supus și cuvintele intrate în limbă prin creștinism: *angelus* > *înger*, *basilica* > *biserică*, **camelacum* > *comărac*, *comănac*, *[a]llelui[a]* > *lerui* etc. Niciun slavonism însă nu s'a supus acestei legi: *jală* < vsl. *hvala*, *gol* < vsl. *golŭ*, *silă* < vsl. *sila* etc.

Mai departe *a* latin urmat de *n* s'a prefăcut regulat în *â*: *canto* > *cânt*, *Romanus* > *Român* etc. Tot așa în cuvintele datorite creștinismului: *paganus* > *păgân*, *angelus* > *înger*, *sanctus* > *sânt* etc. Slavonismele au rămas refractare acestei legi: *rană* < vsl. *rana*, *poiană* < vsl. *poljana* etc.

Lui χ grec îi corăspunde în românește *c*: $\chi\alpha\rho\tau\iota\varsigma$, lat. *charta* rom. *carte*, $\chi\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\nu\acute{o}\varsigma$, lat. *christianus*, rom. *creștin*, etc. *H* slavon însă a rămas neschimbat în românește: vsl. *hula* > *hulă*, vsl. *hrĕnŭ* > *hrean* etc. Tot așa și cu celelalte legi.

Faptul că cuvintele creștine din românește au su-

¹⁾ Ispirescu *Despre pomul Crăciunului*, pag. 5.

²⁾ Cp. I. Slavici, *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina*, pg 71.

ferit aceleași prefaceri fonetice cași cuvintele latine moștenite, iar slavonismele nu, dovedește că înrâurirea creștinismului asupra limbei române e anterioară înrâuririi slavone.

Elementele terminologiei religioase din românește fiind tratate la fel cu elementele fondului moștenit, înseamnă că ele datează din epoca de formațiune a limbei, care, pentru română cași pentru celelalte limbi surori, se închee aproximativ cu secolul al IX-lea. Prezența lor în româna de azi nu poate fi esplicată, dacă nu admitem că până la acea dată latina a fost limba cultului la Români. Imprejurări de natură politică au scos apoi definitiv limba latină din serviciul bisericei, înlocuind-o cu cea slavă. Aceasta s'a petrecut într'un an ce nu s'a putut preciză până acum, dar care se crede apropiat de începutul secolului al X-lea. Până la acea dată însă elementele latine datorite bisericei se înrădăcinase așa de adânc în vorbirea poporului, încât fără niciun sprijin și cu toată concurența slavonismelor oficiale s'au putut păstră până azi cu o tenacitate care uimește. O deosebire esențială, în ceia ce privește înrâurirea creștinismului, există deci între limba română și celelalte limbi surori. Pecând în celelalte limbi romanice, elementele latine datorite creștinismului, au fost pururea susținute și alimentate de latina bisericească oficială, în românește s'au susținut singure prin popor, păstrându-se doar pe calea moștenirii populare din generație în generație. O așa de adâncă înrădăcinare a lor în limba poporului conduce la concluzia, că înaintea înrâuririi slavone, domnia limbei latine în biserica română a ocupat o epocă îndelungată, de 5—6 secole cel puțin. Cu alte cuvinte creștinismul Românilor își urcă originea până la secolul al III-lea sau sfârșitul celui de al II-lea.

Odată cu întroducerea limbei slave în biserica română și paralel cu legăturile dintre biserica noastră și cea bizantină, terminologia religioasă română a su-

ferit o nouă înrâurire din partea limbei slave și a celei bizantine. Această înrâurire însă nu s'a întins la noțiunile creștine esențiale și familiare poporului, ci s'a mărginit numai la introducerea unor termeni cari nu se pot întrebuiți des de către massa cea mare, întrucât noțiunile ce exprimă sunt de specialitate, precum: *evanghelie, psaltire, polieleu, hieruic, idol, aiasmă, cădelniță, sfeșnic, vlădică* etc.. Dupăcum se vede, aceste cuvinte sunt termeni de specialitate cu care msssa poporului nu e familiarizată și de aceea ele n'au valoare argumentativă în chestiunea vechimei creștinismului la Români. Nu tot așa stă însă lucrul cu elementele de origine latină studiate mai sus. Aproape cu fiecare din ele se poate dovedi că Românii n'au primit creștinismul dela Slavi, cum au susținut între alții Miklosich ¹⁾, Jirecek ²⁾ etc. De exemplu, dacă Români iar fi primit *botezul* dela Slavi, dacă ar fi fost creștinați de aceștia, ar fi numit această taină *creșcenie*, ca dâșii, sau *creștinare*, care este așa de aproape. Prin ce minune iar fi numit *botez* ca în latina bisericească?

Limba română deși face parte din grupul italic stând, în șirul limbilor romanice, alături de italiană, totuși, în ceiace privește terminologia creștină, are legături mai strânse cu limbile din grupul galic, în special cu franceza, provențala și reto-romana. Astfel următoarele cuvinte sunt proprii numai acestor limbi:

lat. *basilica* > rom. *biserică*, vfr. *basoche* ³⁾ retorom. *baselgia*. vegliot. *basalca*. (it. *chiesa* etc).

¹⁾ «*basoche, bazauche, besoche, bazeuge, église, basilique*» Godefroi, o. c. tom. I, pag. 591.

²⁾ *Allslovenische Formenlehre*, pag. XXV: «In treacăț voiu numai să observ că terminologia creștină a Românilor precum și neîntrerupta întrebuițare până cam târziu a cărților bisericești slavone permite a conchide la o participare a Slavilor la creștinarea cam târzie a poporului român».

³⁾ *Geschichte der Bulgaren*, pag. 221: «Terminologia creștină a Românilor dă o mărturie neîndoioasă, cum că acest popor a primit dela Slavi doctrina lui Crist».

lat. **chrestianus* > rom. *creștin*, pv. *crestian*. fr. *chrétien*.
(it. *cristiano* etc.)

lat. **comoenicare* > rom. *cuminecare*, pv. *cumenegar*, vfr. *acomenger*, navarrez *comingar*, erto *comelige* (it. *communicare*).

lat. *draco* > rom. *drac*. Înțelesul de „demon“ îl are numai în română și provențală.

lat. *incarnationem* > rom. *crăciun*, vfr. *carnacion*, v. prov. *encarnaciun*.

lat. *media quadragesima* > rom. *miezi-paresimi*, fr. *mi-carême*. În celelalte lipsește.

Această identitate a cuvintelor creștine dovedește că în prima perioadă a evului mediu nu se rupseseră încă continuitatea legăturilor dintre Români și respectivele popoare neolatine.

* * *

Acestea sunt în rezumat concluziunile istorice care se pot scoate din studiul filologic al terminologiei creștine românești. Creștinismul Românilor are aceeași vechime ca și creștinismul Italianilor, al Francezilor, al Spaniolilor etc. adică la origine nu e alt ceva decât creștinismul poporului roman și în tot cursul epocii de formațiune a limbei române, limba cultului în biserica română a fost cea latină. În ce an și în ce împrejurări această limbă a fost scoasă din biserică și înlocuită cu cea slavă, sunt întrebări la cari datele filologice nu pot răspunde și a căror soluție se așteaptă dela alte mijloace de investigație istorică.

